

ARTICLES CENTRALS

Pacificació i construcció de pau a Mèxic

Alberto Solís Castro

Director executiu de SERAPAZ

Ha passat més d'un any des de les últimes eleccions presidencials a Mèxic. Eleccions precedides per condicions de violència que van arribar a nivells històrics sent el 2017¹ i el 2018² els anys amb més homicidis dolosos al país. Van ser també les eleccions amb el nivell d'assassinats de candidats comptabilitzats més elevat i, malgrat aquestes condicions, la gent es va bolcar de manera massiva a les urnes, per votar sobre la base de l'afartament que havien generat els partits tradicionals que fins ara havien governat tant a nivell federal com local. L'elecció va ser una aposta per l'esperança de canvi en les condicions de desigualtat, violència i corrupció del país. La insostenibilitat del rumb i la necessitat de canvi era clara amb les xifres de violència i impunitat producte de l'estratègia de seguretat empresa en la lluita contra el crim organitzat 12 anys enrere³.

D'aquesta manera arriba a la presidència de Mèxic, amb un percentatge de preferència de l'electorat superior al 50%, el tres vegades candidat a aquest càrrec, Andrés Manuel López Obrador. Amb un partit relativament nou, amb el qual va aconseguir construir aliances amb diferents grups pertanyents a la classe política tradicional, personatges emanats dels altres partits polítics i líders evangelistes agrupats en el també recentment creat Partido Encuentro Social, al voltant de la seva imatge, lideratge i figura. Arriba amb condicions polítiques summament favorables, amb majoria absoluta en ambdues cambres del poder legislatiu federal i la majoria de les legislatures locals.

Arriba amb un projecte polític amb objectius i un discurs de lluita contra la corrupció i la desigualtat social, però també amb propostes qüestionades per la seva insuficient diferenciació de les tendències marcades per governs anteriors. De fet, arriba també

amb una confrontació oberta des de les eleccions amb la societat civil, a les entitats i representants de la qual identifica com a adversaris polítics i n'ubica i resalta únicament els empresaris i líders d'opinió que qüestionen formes del seu exercici polític.

En síntesi, López Obrador arriba amb possibilitats d'un control ampli de l'aparell d'estat i un suport social apressat de creure que és possible trobar un rumb diferent al país i que està disposat a donar-li suport majoritàriament. Tanmateix, la seva agenda i les seves propostes no s'orienten tant a la transformació de condicions estructurals que generen la desigualtat i la violència, sinó al canvi de condicions polítiques entorn del seu lideratge concentrador-visionari i a la designació de funcionaris que responguin a la seva confiança personal ubicant-los com a persones honestes.

“ La nova presidència de Mèxic ha plantejat la pau com un concepte associat a la seguretat, com a pau negativa oposada a la violència i a l'estat de guerra ”

La política al voltant del tema de la pau, com d'altres, ha acabat endurint-se amb mesures similars a les generades per governs anteriors davant del diagnòstic de deteriorament de les institucions i la complexitat del context, i s'ha ubicat també sempre en mans de col·laboradors de la confiança personal del president.

La pau s'ha plantejat en els seus eixos de govern com un concepte associat constantment a la seguretat⁴. Aquest binomi pau-seguretat ens fa pensar en una concepció de pau negativa, oposada a la violència, però concentrada en la violència física. És a dir, una pau que s'oposa a l'estat de guerra i que es concep com a negació de la mateixa a partir de la imposició de l'ordre amb les forces de seguretat.

En aquesta mateixa lògica, acabat d'assolir el seu triomf electoral, el president López Obrador va llançar una iniciativa des de la Secretaria de Seguretat i Protecció Ciutadana

anomenada “Foros Escucha por la pacificación y reconciliación”, on s’esperava atreure diferents veus per construir una estratègia que fes front a les condicions de violència nacional a partir de fòrums oberts a la participació de la població en diferents parts de la República. Tanmateix, a mesura que aquests van anar avançant, es van expressar fortes crítiques per part de la societat civil en general, com: la condició que fos la Secretaria de Seguretat qui coordinés aquesta iniciativa; la precipitació en la convocatòria; la falta de coordinació amb acadèmics i organitzacions especialitzades; i la concentració en assemblees obertes convocades de manera poc preparada i d’opinions generals amb grans reptes de sistematització.

El terme de “pacificació” va ser assenyalat en diverses ocasions com a inadequat per expressar justament una idea de pau imposada amb l’ordre i la força pública, però mai no es va rectificar. L’exercici no va servir per trobar aquestes claus d’abordatge del tema. La falta d’una proposta més clara per respondre a la situació de violència al país es feia cada vegada més evident i el diagnòstic de l’estat de col·lusió a l’interior de les forces policials es feia molt més profund del que probablement s’havia concebut.

Aquesta situació va generar un nou impuls per a la creació de la Guàrdia Nacional (GN) amb un enfortiment en la seva concepció de col·laboració i comandament militar malgrat que, unes setmanes després de l’elecció, el mateix Secretari de Seguretat Pública, nomenat pel govern electe, es manifestés per aturar aquesta proposta de campanya. Això, per estar concebuda en el marc constitucional aleshores vigent com una figura vuitcentista de col·laboració de la població civil amb les Forces Armades davant d’una possible invasió estrangera. Però davant de la complexitat de l’escenari i la falta d’elaboració d’una proposta alternativa real a la necessitat d’aturar la violència al país i generar condicions de seguretat a la població, es va apostar novament, com ho havien intentat els seus predecessors, per modificar el marc normatiu constitucional a fi de donar certesa jurídica a les Forces Armades per dur a terme tasques de seguretat pública. Això malgrat els múltiples pronunciaments d’organitzacions i organismes nacionals i internacionals de drets humans en contra d’aquestes disposicions.

“ La visió de pau ha de tenir en compte les condicions d'accés a la veritat i la justícia, de participació democràtica, de respecte als drets humans, de condicions de vida dignes ”

Amb l'àmplia majoria amb què es comptava als congressos locals i federals, es va aconseguir tirar endavant la reforma, no sense l'oposició d'organitzacions de drets humans agrupades principalment en el col·lectiu “Seguridad Sin Guerra”. I quan aquestes pensaven que havien aconseguit almenys un avenç important amb la modificació de les condicions del comandament -amb el suport de l'oposició en el Senat- perquè aquest fos civil i no militar, el president va plantejar una interpretació diferent d'allò aprovat en la reforma i va anunciar la designació d'un militar en actiu, en procés de jubilació, al capdavant de la GN.

Així va ser que la Guàrdia Nacional va començar a operar i a desplegar-se en diverses parts del país, fins i tot abans de l'aprovació de les lleis secundàries i protocols d'actuació que la regeixen. Després de les tensions pel tema migratori amb el govern de Donald Trump als Estats Units i la seva amenaça d'imposar aranzels a Mèxic, la GN ha estat recentment enviada de forma massiva a donar suport a l'acció de detenció de migrants a la frontera sud.

Les tendències d'aprofundiment de la violència tampoc no han canviat. Els tres primers mesos d'aquest any han estat els més violents comptabilitzats⁵ i el 2019 podria convertir-se novament en l'any més violent. Una visió d'anàlisi més integral al voltant del tema de la pau necessàriament hauria de ser compresa més enllà de la seva relació amb les qüestions de seguretat i ha de tenir en compte les condicions d'accés a la veritat i la justícia, de participació democràtica en un sentit ampli, de respecte als drets humans, així com subratllar la importància de les garanties d'accés a condicions de vida dignes que permetin a totes les persones desenvolupar-se lliurement. Això no ha succeït.

És tanmateix rellevant ressaltar que a l'interior de l'equip de govern de López Obrador trobem actituds i trajectòries polítiques molt diverses i fins i tot confrontades. Algunes amb més empatia i relació amb les demandes que ha fet la societat civil per la lluita pels drets humans. En aquest sentit, trobem importants avenços per exemple en el cas paradigmàtic d'Ayotzinapa, on es va aconseguir avançar en el disseny i creació de la Comisión Presidencial para la Investigación de la Verdad del cas, amb la participació dels familiars de les víctimes, les organitzacions representants i experts internacionals. Així mateix, s'ha canviat el discurs substantivament, amb el reconeixement de la dimensió i l'emergència de les desaparicions forçades a Mèxic. S'ha mantingut, a més, un diàleg constant des del període de transició amb diferents col·lectius de víctimes, molts d'ells agrupats en el Movimiento por Nuestros Desaparecidos en México. Des de la seva articulació, el moviment ha aconseguit capacitat de disseny i proposta per a la creació de la Ley General de Desaparición Forzada y por Particulares. Ara busca la seva implementació de manera adequada, prioritzant la tasca de recerca i d'identificació de persones.

“ Les tendències d'aprofundiment de la violència no han canviat i el 2019 podria convertir-se novament en l'any més violent ”

El discurs en contra de l'economia neoliberal ha estat una part important del posicionament polític d'aquest govern, però l'impuls de l'economia se segueix basant en la inversió en megaprojectes d'infraestructura amb alt impacte ambiental en territoris amb una important presència de comunitats indígenes i camperoles, particularment del sud-est del país. És en aquesta regió on s'anuncia la construcció de l'anomenat Tren Maia, projecte amb un important impacte ambiental i sobre les condicions de vida de les comunitats del territori. També estan previstes la construcció del Tren Transsísmic, en una zona geopolíticament estratègica i la refinaria de Dos Bocas Tabasco, que és part d'una aposta per una economia que continuï sent petrodependent sense projectes clars d'energies alternatives.

Els processos per a l'avenç i la definició d'aquests projectes s'han demostrat summament limitats en matèria de participació i consulta, particularment en relació amb les consultes indígenes que no compten amb una aplicació per a tots els projectes, independentment de l'interès del govern de tirar-los endavant. Tampoc no han comptat fins ara amb cap nivell de compliment en relació amb els estàndards internacionals, i s'han fet de manera extensiva a poblacions i ciutats no afectades de manera directa. Això ha generat confrontació i polarització social en comunitats, amb efectes fatals com en el cas del Proyecto Integral Morelos on, després d'una desqualificació pública del president a la població en resistència i de la imposició d'una consulta convocada amb menys de dues setmanes d'anticipació, van assassinar un dels líders opositors a la porta de casa seva quatre dies abans de la convocatòria.

D'altra banda, s'ha impulsat una Reforma Constitucional en matèria de pobles indígenes i afromexicans que busca canviar la concepció de la seva relació amb l'Estat mexicà, partint del reconeixement d'elements centrals en les seves cultures com són els seus sistemes normatius i la introducció del concepte de territori, entre molts d'altres pendents que formen part del deute històric que hi ha amb aquestes poblacions. A l'impuls de programes socials de suport, amb recursos directes a amplis sectors de la població, es destinarà la suma més gran que s'hagi donat. Per aconseguir-ho, s'ha anunciat un conjunt de mesures amb importants retallades burocràtiques que ha abaixat salaris d'alts funcionaris, però que també acomiada treballadors, en un aprimament estatal paradoxalment propi dels estats neoliberals. Addicionalment, els esmentats programes socials semblen orientar-se a enfortir una política clientelar sobre la població, mantenint el repte de la reducció de la bretxa de desigualtat i marginació; i podrien tenir per efecte generar ruptures a l'interior d'espais comunitaris d'organització i resistència social, a més dels riscos que comporta el repartiment extensiu de recursos en el context de violència exacerbada que es viu en bona part del país.

“ Cal avançar cap a una noció de construcció de pau que se centri en la recuperació de les

relacions socials, la transformació de les estructures i l'abast de totes aquelles condicions que permetin una convivència sana i plural amb equitat i justícia ”

En matèria de procuració de justícia és fàcil coincidir amb la catàstrofe presentada pel Fiscal General de la República al seu informe sobre els 100 primers dies d'activitat en la institució; però s'assembla molt a allò que van assenyalar els seus antecessors Procuradors Generals i l'orientació de la seva tasca sembla apostar més per concentrar-se en l'avenç de les investigacions de casos paradigmàtics que en una transició i transformació de fons en la institució i el sistema de procuració de justícia federal.

El tema de la migració viu probablement un dels moments de més emergència amb l'impuls d'una política de detenció i criminalització de la població migrant i de defensors de drets humans. La situació general de persones defensores de drets humans i periodistes ha continuat agreujant-se amb almenys 20 assassinats des de l'elecció del nou govern i un mecanisme de protecció governamental amb grans deficiències que fan patent la insuficiència que representa aquest instrument sense l'impuls d'una política integral de protecció que doni coherència a tots els esforços que es requereixen en la matèria.

Alhora, la relació de la societat civil amb el president López Obrador no millora. No únicament per les contínues desqualificacions que el president ha expressat, sinó per un menyspreu generalitzat de les raons tècniques que qüestionen les seves decisions per sobre del seu afany voluntarista del seguiment dels seus objectius. L'actitud del moviment social d'esquerra en les seves diferències i multiplicitat ha estat variada, des dels qui han decidit afegir-se o col·laborar amb una visió optimista de les possibilitats de canvi, fins als qui –com l'Exèrcit Zapatista d'Alliberament Nacional, el Congrés Nacional Indígena i el Consell Indígena de Govern– ja han plantejat una postura clara d'allunyament i resistència contra el nou govern. Passant també per una àmplia gamma d'actituds intermèdies d'organitzacions civils que, des de la seva tasca, mantenen alhora una relació crítica i d'acostament en diferents agendes.

Des d'una mirada de construcció de pau i transformació de conflictes, estic convençut que un canvi de govern amb la transcendència d'objectius com els que s'han traçat obre importants oportunitats per a demandes històriques i necessàries per assolir una pau verdadera. Però requereix l'impuls d'un projecte amb una visió integral d'aquest concepte, que ajudi a unificar de manera congruent i realitzable tots els seus components cap a una noció de construcció de pau que se centri en la recuperació de les relacions socials, la transformació de les estructures i l'abast de totes aquelles condicions que permetin una convivència sana i plural amb equitat i justícia, més enllà de l'impuls d'iniciatives aïllades, orientades a recuperar l'ordre pacificador entorn d'un lideratge concentrador i carismàtic, així com la bona voluntat dels seus col·laboradors. Comptar amb la capacitat per influir-hi, per aprofitar les possibilitats que ofereix el context, és un important repte que se'ns obre als qui des de diferents temàtiques i fronts de lluita continuem creient i apostant per construir aquesta pau assequible, justa i duradora.

SOBRE L'AUTOR

Alberto Solís és defensor dels drets humans a Mèxic i actual director executiu de SERAPAZ (Servicios y Asesoría para la Paz, A.C). Especialitzat en assessoria i acompanyament polític-estratègic a moviments i organitzacions socials per a la transformació positiva de conflictes i la demanda de causes legítimes i justes de la societat civil.

1. Bellal, A. (2017). *The War Report* (No. BOOK). Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights (Geneva Academy).
2. Govern de Mèxic: informació referent a incidència delictiva; estadístiques, arxius de dades obertes, així com informació rellevant sobre això.
3. Veure la pàgina web Política de Drogas
4. Pla Nacional de Pau i Seguretat 2018-2024
5. Govern de Mèxic: informació referent a incidència delictiva; estadístiques, arxius de dades obertes, així com informació rellevant sobre això.

Aquesta és una versió traduïda de l'article publicat originalment en castellà.

Fotografia míting d'Andrés Manuel López Obrador

© Generalitat de Catalunya